

Piotr Sroga

"Christliche Sozialethik. Einführung und Prinzipien", Arno Anzenbacher, Paderborn 1997 : [recenzja]

Studia Warmińskie 37/1, 262-266

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ostatni rozdział jest polskim aneksem do książki Gawrońskiego. Jan Jakub Wygnański dokonał krótkiej charakterystyki wolontariatu w Polsce (ss. 223–246). 30 000 organizacji pozarządowych stanowi rdzeń spontanicznej działalności społecznej. Do głównych podmiotów takiej aktywności zalicza się: *Caritas Archidiecezji Przemyskiej* (1000 wolontariuszy), *Centrum Edukacji Obywatelskiej* (200 wolontariuszy), *Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy* (75 000 wolontariuszy). Prospołeczne nastawienie Polaków ujawniło się także w badaniach sondażowych, które przedstawia Wygnański. Na pytanie: *Czy w zeszłym roku pracował Pan (-i) społecznie na rzecz jakiejś organizacji pozarządowej?*, 26,8% odpowiedziało pozytywnie. 68,9% respondentów najchętniej przeznaczyłoby pieniądze na dzieci chore. Tylko 1,5% nie jest zainteresowany finansowaniem czegokolwiek. Badania wykazały także, że wśród wolontariuszy częściej występują postawy i motywacje altruistyczne. Wolontariusze częściej myślą o sensie życia, modlą się, medytują, regularnie uczęszczają do kościoła. Rzadziej natomiast akceptują zachowania niemoralne (oszustwa w podatkach, kłamanie na własną korzyść itp.). Autor rozdziału zamieszcza na s. 230 *Kartę Etyczną Wolontariusza*. Wśród 13 zasad są takie, jak: *będę spełniać wszystkie zadania związane z przyjętą rolą; będę otwarty na pomysły i sposoby działania; będę działać w zespole*. Na zakończenie podaje adresy użyteczne dla osób pragnących włączyć się w tego typu działalność (ss. 233–246).

Książkę Stasia Gawrońskiego *Ochotnicy Miłości Bliźniego* można nazwać podręcznikiem wolontariatu. Łączy ona w sobie bogate opracowania teoretyczne z zakresu socjologii, psychologii, medycyny i informatyki. Nie przeszkodziło to jednak w ukazaniu praktycznych wymiarów działalności bezinteresownej pomocy. Opis poszczególnych sfer biedy i konkretne wskazania punktów wymagających zaangażowania stanowią dla czytelnika zachętę do podjęcia przedstawionych zadań. Szczególnie pomocne jest przedstawienie polskiego kontekstu poprzez wyniki badań socjologicznych i szczegółowe opisanie struktury wolontariatu w naszym kraju. Recenzowaną książkę można polecić nie tylko teoretykom, ale przede wszystkim ludziom poszukującym formy urzeczywistnienia swych prospołecznych pragnień.

Ks. Piotr Sroga

Arno Anzenbacher, *Christliche Sozialethik. Einführung und Prinzipien*, Paderborn 1997, ss. 247.

Zainteresowanie kwestiami społecznymi, które wpływają bezpośrednio na losy milionów istnień ludzkich, wzrasta systematycznie, poczynając od momentu powstania państw demokratycznych. Możliwość wpływania na kształt decyzji i uczestniczenia w bezpośrednim sprawowaniu rządów, zrodziła wśród uświadomionych do tej pory mas naturalne pragnienie poznania reguł życia społecznego. Szczególne znaczenie posiada etyka, ukazująca metodę budowania społeczeństwa sprzyjającego osobie ludzkiej. Dla potrzeb edukacyjnych Kościół katolicki wypracował zespół zasad etycznych, które stanowią rdzeń jego społecznego nauczania. Refleksja naukowa nad nimi, zwana katolicką nauką społeczną, ma za zadanie przybliżyć w sposób systematyczny i całościowy owe zasady implikowane w poszczególne dziedziny życia wspólnotowego. Wśród wielu podręczników z zakresu tej dyscypliny szczególne miejsce zajmuje książka profesora Uniwersytetu w Moguncji, filozofa i teologa, Arno Anzenbachera: *Christliche Sozialethik. Einführung und Prinzipien*. Wyjątkowość tej pozycji polega na jej mocnych podstawach filozoficznych i dialogicznym charakterze rozważań. Poniższa recenzja ma na celu ukazanie tych elementów.

Książka Anzenbachera składa się z czterech rozdziałów: 1/ Określenie pojęć (*Begriffsbestimmung*), 2/ Nowoczesność (*Die Moderne*), 3/ Katolicka nauka społeczna (*Katholische Soziallehre*), 4/ Zasady (*Prinzipien*). Rozważania poprzedzone są krótką przedmową, na końcu natomiast umieszczone zostały: wykaz skrótów, wykorzystana i polecana literatura, indeks osobowy i rzeczowy.

Rozdział pierwszy precyzuje pojęcie faktu społecznego i umieszcza je w perspektywie zasad chrześcijańskich. W początkowej części rozdziału (*Sozialethik*) fakt społeczny został określony jako interakcja między indywiduami. Może ona tworzyć społeczność tylko wtedy, gdy ma charakter pewnej niezmienności, systematyczności i jest w odpowiedni sposób zinstytucjonalizowana (s. 11). Na przestrzeni wieków uspołecznienie realizowało się w pięciu zakresach: rodzina, wiedza, ekonomia, polityka i prawo, kultura i religia. To socjologiczne określenie dotyka dopiero wtedy poziomu etycznego, gdy określi się przez nie jakiś podmiot otwartym lub zamkniętym społecznie. Słowo *sozialny* znaczy wtedy *solidarny* i staje się elementem etyki społecznej. Autor książki umieszcza analizę życia wspólnotowego w perspektywie etyki normatywnej — czyli naukowej dyscypliny, której podmiotem jest prawidłowe znormalizowanie (*richtige Normierung*) ludzkiego działania (ss. 13–14). Zaznacza jednocześnie, iż istnieje niebezpieczeństwo zredukowania etyki społecznej do etyki indywidualnej (liberalizm) lub odwrotnie — zredukowania etyki indywidualnej do społecznej (marksizm). Jeden i drugi redukcjonizm wypacza zasadniczo *conditio humana*.

W swoich analizach Anzenbacher stawia zasadnicze pytanie: w jakim sensie atrybut *chrześcijańska* specyfikuje etykę społeczną? Specyfikacja ta jest możliwa do określenia jedynie w nawiązaniu do Pisma św., które nadaje miarodajną pewność (*Gewißheit*) całej chrześcijańskiej działalności (ss. 19–30). Biblijna etyka zawiera określenie istoty człowieka i jego przyporządkowania społecznego. Do głównych motywów w tym wymiarze należą: stworzenie świata, wyjście z niewoli i przymierze, społeczny etos proroków, eschatologiczna etyka Jezusa, teologia św. Pawła, pierwotna wspólnota Kościoła. Wynikiem ich analizy nie są jednak modele albo konkretne, bezpośrednie kryteria oceny i wskazania organizowania sfery socjalnej. Stają się one bardziej podstawą kryteriów, według których chrześcijanie powinni oceniać zjawiska społeczne. W świetle owych podstaw (pewności) można formułować poszczególne opcje: na rzecz uznania godności ludzkiej, na rzecz wolności i wyzwolenia, na rzecz biednych, pokoju, sprawiedliwości, ochrony stworzenia (s. 29). Konkretyzacja tych opcji odbywa się poprzez uwzględnienie socjalnego kontekstu i pola działania. Wymaga to jednak kompetencji w szczegółowych dziedzinach (*Sachkompetenz*). Według autora istnieją trzy płaszczyzny opracowywania problemów społecznych: 1/ teologiczna — podstawowe, ogólne opcje, 2/ filozoficzna — systematyczne rozróżnienie istotnych pojęć, 3/ dziedziny szczegółowe — konkretyzacja teorii w społecznych zakresach interakcji (*Teilsysteme*). Anzenbacher podkreśla jednocześnie za Soborem Watykańskim II tezę o autonomii badań naukowych, zaznaczając, iż chrześcijańska nauka społeczna spełnia wyjątkową rolę poprzez uświadamianie podczas rozważań specjalistycznych aktualnych problemów filozoficzno-światopoglądowych.

W rozdziale drugim została dokonana charakterystyka nowoczesności, rozumianej jako rezultat nowoczesnych procesów rozwoju, które oddziaływały na strukturyzację i rozwarstwienie życia społecznego we wszystkich wymiarach (ss. 41–124). Sytuacja ta miała miejsce w Europie, w wieku XX. Anzenbacher przedstawia tło powstania nowej subiektywistycznej filozofii, będącej fundamentem przemian, poczynając od charakterystyki ustroju stanowego, mieszczańskiego, do charakterystyki czasów zwrotu ku podmiotowi — Oświecenia. W swojej analizie ukazuje rozpad tradycyjnych, hierarchicznych i uporządkowanych struktur społecznych państwa feudalnego, oraz rozwój nowej koncepcji opartej na: racjonalizmie, reformacji, technicyzmie i racjonalizacji działań gospodarczych (ss. 53–54). Opisuje szczegółowo przemiany sfery politycznej, prawnej, filozoficznej i gospodarczej. Punktem wyjścia jest teoria praw człowieka i umowy społecznej. Podstawę filozoficzną dla nich stanowi

polityczny liberalizm, akcentujący wolność człowieka i łamiący monopol władzy państwa absolutystycznego. Dokonało się to poprzez rozdział państwa i społeczeństwa, wprowadzenie praw i konstytucji, podział władzy i demokratyzację legislatywy.

Autor książki ukazuje zaszłe przemiany społeczne na przykładzie rozumienia prawa naturalnego przez przedstawicieli szkoły klasycznej i nowoczesnej. Proces ten przedstawia także w dziedzinie gospodarki, życia rodzinnego i edukacji. Oprócz opisu historycznych zmian dokonana zostaje charakterystyka każdego z tych zakresów systemu społecznego, kończąca się krótką oceną etyczną. Np. w kwestii gospodarczej należy unikać absolutyzowania sił rynkowych, które same z siebie nie są ukierunkowane na służbę człowiekowi, lecz na zysk (s. 84). Dlatego też gospodarka powinna charakteryzować się efektywnością skierowaną na zaspokojenie potrzeb zgodnych z godnością ludzką. Do tego potrzebne jest racjonalne i produktywne sterowanie rynkiem (*Marktsteuerung*). Osiągnięcie tego celu, według autora, możliwe jest poprzez partycypację dystrybucyjną, kooperacyjną i partycypacyjną gospodarkę światową (*partizipative Weltwirtschaft*). Cały ten proces należy umieścić w perspektywie ekologicznej (*Mitgeschöpflichkeit*), co pozwoli korzystać z zasobów naturalnych w taki sposób, iż uniknie się ich zniszczenia.

Po przedstawieniu nowoczesnych rozwiązań społecznych i ich etycznej oceny, Anzenbacher dokonuje prezentacji poszczególnych przedstawicieli współczesnej myśli społecznej, których twórczość ma duży wpływ na realną sytuację naszego świata (ss. 97–124). Charakteryzuje następujących autorów: J. Rawlsa, J. Buchanana, N. Luhmanna, J. Habermasa, a także reprezentantów komunitarianizmu i postmodernizmu. Prezentacja ta stanowi cenny element rozważań, dzięki któremu czytelnik może zapoznać się z filozoficznym tłem podstawowych zagadnień etyczno-społecznych przedstawianych w dalszej części książki. Autor stwierdza jednocześnie, że tylko umieszczenie chrześcijańskiej etyki społecznej w kontekście projektu nowoczesności gwarantuje jej aktualność i atrakcyjność (*sie muß ihr Humanitätsziel unter modernen Bedingungen und mit modernen Instrumentarien präzisieren*).

Rozdział trzeci zawiera opis powstania i rozwoju katolickiej nauki społecznej (ss. 125–170). Zostało w nim przedstawione zarówno nauczanie społeczne Kościoła na przestrzeni XX wieku, jak też naukowa refleksja nad nim. Anzenbacher rozpoczyna swoje analizy od sytuacji społecznej przed powstaniem *Rerum novarum*. Rozprzestrzenienie się ruchów liberalnych sprowokowało Kościół do zajęcia jasnego stanowiska wobec nowej sytuacji. Autor zauważa, iż wewnątrz samego Kościoła nastąpiła polaryzacja stanowisk. Część środowisk kościelnych opowiedziała się za liberalnymi rozwiązaniami, akceptując elementy oświeceniowej filozofii i politycznego liberalizmu. Z drugiej strony powstała ultramontańska tendencja, wynikająca z negatywnego doświadczenia Rewolucji Francuskiej i jej skutków. Ona też zwyciężyła, manifestując się w wypowiedziach Grzegorza XVI, Piusa IX, Leona XIII. Oceniając powyższą sytuację Anzenbacher, oprócz negatywnych skutków antyliberalnego kierunku (rezygnacja z nawiązania dialogu z nowoczesną myślą), zauważa jego pozytywne: w chaotycznych czasach Kościół zachował klarowną pozycję oraz obronił swoją tożsamość (s. 129).

Wstępem do prezentacji historii katolickiej nauki społecznej jest analiza pojęcia *kwestia społeczna* oraz charakterystyka przemiany teoretycznych założeń chrześcijańskiej etyki społecznej (ss. 132–138). Następna część stanowi wykład historii kościelnego nauczania na tematy społeczne. Zawiera ona opis papieskich dokumentów, analizę kontekstu społeczno-gospodarczego oraz elementy naukowej refleksji nad encyklikami (linie rozwoju, teologia polityczna, teologia wyzwolenia). Pewnym brakiem jest skąpe opracowanie nauczania Jana Pawła II. Przejrzystości dodaje natomiast zestawienie i krótkie streszczenie wszystkich społecznych dokumentów Kościoła od *Rerum novarum* do *Centesimus annus* (ss. 166–170). Cenne jest także umieszczenie w tym spisie społecznych listów Kościołów lokalnych (USA, Austria, Niemcy).

Na końcu trzeciego rozdziału autor umieścił paragraf zatytułowany *Ewangelicka etyka społeczna (Evangelische Sozialethik)* (ss. 171–174). Rzadko można znaleźć w podręcznikach tego typu elementy ekumeniczne. W krótkiej charakterystyce poruszone zostały następujące zagadnienia: specyfika ujęcia ewangelickiego, jego relacja do katolickiej nauki społecznej, protestantyzm kultury (*Kulturprotestantismus*), dialektyczna teologia K. Bartha, podstawy społecznej nauki Lutera.

Rozdział kończy się wyznaczeniem zadań katolickiej nauce społecznej. Należą do nich: 1/ wkład w rozwój społecznego etosu wierzących i wzywanie do socjalnego zaangażowania, 2/ spełnianie w społeczeństwie funkcji prorockiej poprzez ukazywanie na płaszczyźnie regionalnej i globalnej perspektywy sprawiedliwości. Jednocześnie rozwój tej dziedziny zależy od jej aktywnego przyjęcia poprzez trzy podmioty: wierzących, naukowców i przedstawicieli Nauczycielskiego Urzędu Kościoła.

W ostatnim, czwartym rozdziale książki *Christliche Sozialethik* (ss. 178–224) autor przedstawia podstawę chrześcijańskiej etyki społecznej — zasady (*Prinzipientraktat*). Analizy zawarte w tej części oparte są jednocześnie na krytycznym odniesieniu do społecznych kontekstów współczesnej rzeczywistości, co spełnia warunek aktualizowania tej dyscypliny w ciągle zmieniających się środowiskach filozofii. Rozważania wyznaczają trzy wielkie zasady: personalistyczna (*Personalität*), solidarność (*Solidarität*), pomocniczość (*Subsidiarität*). Pierwsza z nich stanowi antropologiczną podstawę wszelkich odniesień społecznych i opiera się na integralnej koncepcji osoby ludzkiej. Biblijne przesłanie określa człowieka jako istotę: duchowo-cielesną, społeczną (*Mit — Sein*), moralną, transcendentną, grzeszną. Każda z tych cech ma swoje konsekwencje dla życia społecznego. Np. fakt społecznej natury człowieka określa konieczność komunikatywnego i kooperacyjnego charakteru jego działania (ss. 178–196). Tylko wspólnie z innymi może jednostka zrealizować swoje cele i wykonać zaplanowane zadania. Prawda o moralnej podmiotowości osoby nadaje jej wolność w podejmowaniu decyzji, które połączone są z odpowiedzialnością. Anzenbacher przeprowadza w tej części szczegółowe rozważania nad konsekwencjami społecznego statusu osoby ludzkiej. Zasada personalistyczna rozwija prawną podstawę należną każdemu człowiekowi jako osobie. Solidarność natomiast nawiązuje do obowiązków, jakie istnieją w relacjach wewnątrzspołnotowych — zarówno na rzecz jednostki, jak i na rzecz wspólnoty. W tej perspektywie umieszcza dobro wspólne, które rozumie nie instrumentalnie, lecz nadaje mu charakter personalistyczny. Oznacza to, iż dobro wspólne posiada samowartościujący charakter (*Selbstwertcharakter*). Jego urzeczywistnienie nie jest więc zależne od społecznej kooperacji, ale od życiowych decyzji i preferencji osoby. Autor książki przedstawia i analizuje następnie schemat społecznej konstrukcji *bonum commune*. Ostatnia z prezentowanych zasad stanowi podstawę organizowania życia społecznego (ss. 210–224). Jest to zasada pomocniczości, która zdefiniowana została w encyklice Piusa XI *Quadragesimo anno* (1931). Anzenbacher zauważa jej obecność już w filozofii Platona, Arystotelesa i św. Tomasza z Akwinu. Analizując zaś nauczanie Jana Pawła II wnioskuje: 1/ każda społeczność ma charakter pomocniczy, 2/ jednostka potrzebuje społeczności — regulatorem ingerencji jest propozycja pomocy (aspekt pozytywny) lub zakaz przekraczania kompetencji (aspekt negatywny), 3/ propozycja pomocy jest warunkowana hierarchiczną strukturą społeczności, 4/ zakaz przekraczania kompetencji służy także zachowaniu działania hierarchicznie uporządkowanego. Na końcu rozdziału autor w formie skrótowej przedstawia koncepcję społecznej sprawiedliwości (ss. 221–224).

Książka Arno Anzenbachera *Christliche Sozialethik* zajmuje wśród podręczników z zakresu katolickiej nauki społecznej ważne miejsce. Jej niewątpliwym atutem jest umieszczenie rozważań etycznych w perspektywie współczesnych rozważań filozoficznych, co nie tylko aktualizuje tradycyjną naukę, ale nadaje jej także charakter dialogiczny. Dialog ten jest jednocześnie gwarantem, iż etyczne analizy naukowców chrześcijańskich nie rozminą się z faktycznym środowiskiem palących problemów społecznych. Doskonałe

podstawy historyczne i filozoficzne umożliwiają czytelnikowi zapoznanie się pełnym obrazem podejmowanych zagadnień. Dodatkowego waloru dodają pracy elementy ekumeniczne, które zostały umieszczone zapewne ze względu na niemieckojęzyczne środowisko czytelników.

Pomimo tak wielu pozytywów tej pracy, należy jednak zwrócić uwagę na kwestie problematyczne. Autor posługuje się, określając przedstawianą dziedzinę naukową, zwrotem *christliche Sozialethik*. Zawartość książki przedstawia jednak zasadniczo naukę Kościoła katolickiego, traktując inne ujęcia w sposób marginalny. Właściwsze byłoby użycie terminu katolicka nauka społeczna. Pewien niedosyt budzi także cząstkowe opracowanie nauczania obecnego papieża — Jana Pawła II. W kontekście dyskusji ze współczesnymi nurtami myśli społecznej nauczanie obecnego pontyfikatu jest ważne i odkrywcze. Szczególnie pożądana byłaby analiza encykliki *Centesimus annus* (1991). Dyskusyjną kwestią jest także podział zasad na trzy podstawowe: personalistyczna, solidarności i pomocniczości, przy jednoczesnym umiejscowieniu zasady dobra wspólnego jako podrozdziálu zasady solidarności. Jest ona przecież samodzielną zasadą. Autor nie uzasadnia dokonanego podziału.

Sumując powyższe oceny należy stwierdzić, że recenzowana książka, pomimo kilku dyskusyjnych punktów, jest godna polecenia nie tylko studentom, lecz także wszystkim zajmującym się zawodowo uprawianiem katolickiej nauki społecznej. Stanowi bowiem przykład nowatorskiego ujęcia podstawowych zagadnień tej dyscypliny.

Ks. Piotr Sroga

Piotr A s z y k SJ, *Konflikty moralne a etyka*, WAM Kraków 1998, ss. 176.

Bóg od początku stworzył człowieka i zostawił go w mocy rady jego (Syr 15,14). To rozumne dysponowanie swoim życiem jest jednym z elementów ludzkiego sposobu bytowania; dysponowanie ograniczone pewną słabością, niemniej rzeczywiste. Stworzony na wzór i podobieństwo Boga posiada człowiek wyraźnie wpisaną w wewnętrzny swój profil zdolność świadomego, wolnego podejmowania decyzji oraz możliwość poznania prawa Bożego, i poczucie obowiązku przestrzegania go. W tak dysponowanej osobie ludzkiej, w której splatają się element wolitywny, racjonalny, intuicyjny pojawia się na płaszczyźnie sumienia fenomen konfliktów moralnych dotyczących rozterki, gdzie leży zło, a gdzie dobro ludzkiej aktywności. Źródłem ich istnienia są nie tylko, jak można by sądzić, skomplikowane sytuacje życiowe, ale także trudności w rozpoznaniu natury rzeczywistości moralnej, czynników ją budujących i praw panujących wewnątrz świata moralnego.

Konflikty moralne od wieków towarzyszą człowiekowi budząc w nim wiele emocji i kontrowersji, o czym świadczy choćby rozległa literatura przedmiotu powstająca na przestrzeni epok i kultur. Konflikty te są z jednej strony powodem bolesnego doświadczenia ludzkiej egzystencji, a z drugiej strony niezgłębionym źródłem inspiracji w osiąganiu samowiedzy w ramach teologii moralnej czy etyki, jako teorii moralności. Z obydwu tych stron pada podobne pytanie: czy teoretycy moralności są zdolni stworzyć wiarygodne i przekonujące prawidła rozstrzygnięcia tego typu konfliktów; czy konflikt moralny jest obszarem, w którym podobne prawidła obowiązują? Naprzeciw takiemu zapotrzebowaniu wychodzi przystępnie opracowana rozprawa Piotra Aszyka SJ pt. *Konflikty moralne a etyka*, wydana nakładem wydawnictwa WAM w Krakowie w 1998 r. Książka jest próbą filozoficznego namysłu nad naturą konfliktów moralnych — namysłu, który w ostatniej fazie (patrz III rozdz.) przyjmuje postać propozycji właściwego ich rozwiązywania. Gruntowna znajomość szeregu systemów moralnych, jakie pojawiały się od epoki Średniowiecza